

Innri og ytri breytileiki í fallmörkun

Höskuldur Þráinsson
hoski@hi.is

Markmið þessa fyrirlestrar

- að gera stuttlega grein fyrir hugtökunum **innri breytileiki** og **ytri breytileiki** og hvernig þau tengjast ólíkum hugmyndum um málfræði
- tengja þessi hugtök við **rannsóknir á breytileika í íslensku**, bæði í hljóðkerfisfræði og setningafræði, en með sérstakri áherslu á föll í íslensku og færeysku
- sýna hvernig okkar rannsóknaraðferðir gera kleift að **skoða þessi fyrirbæri á ítarlegri hátt** en oftast er gert
- ræða hvað þessi samanburður á innri og ytri breytileika getur sagt okkur um **eðli málbreytinga og málkunnáttu**

Ytri breytileiki

Ytri breytileiki (e. *inter-speaker variation*):

- Þegar sumir málnotendur nota eitt málbrigði en aðrir annað.

Alþekkt dæmi úr íslensku:

sumir hafa *kv*-framburð: *hvalur* [k^hva:lʏr]
en **aðrir** *hv*-framburð: *hvalur* [x^hva:lʏr]

Minna þekkt dæmi:

sumir nota þágufall með *rústa*: *rústa e-u*
en **aðrir** þolfall: *rústa e-ð*

Innri breytileiki

Innri breytileiki (e. *intra-speaker variation*):

- Þegar **sami málnotandi** notar ýmist eitt málbrigði eða annað.

Dæmi:

sami málnotandi ber orðið *mjólk* ýmist fram með **rödduðum** framburði: [mjoulk^h]

eða **órödduðum**: [mjoulk]

sami málnotandi segir ýmist
eða

mig vantar
henni vantar

Mállýskurannsóknir/tilbrigðarannsóknir

Beinast mjög oft að því að rannsaka **ytri breytileika** en sjaldnar **innri breytileika**

Ástæður:

Félagsmálfræðingar (málfélagsfræðingar) hafa oft mestan áhuga á því að kanna tengsl mállýskna/ tilbrigða í máli við félagslegar breytur (stétt, menntun, kyn, búsetu ...)

Málkunnáttufræðingar hafa mestan áhuga á því að finna reglur sem lýsa málkunnáttunni — eða jafnvel færíbreytur (e. *parameters*) eða sem segja fyrir um það hvaða málbrigði þessi eða hinn „ætti“ að nota miðað við önnur einkenni á máli hans (ef allt væri með felldu)

Konstrúksjónsmálfræðingar hafa áhuga á því að kanna meint áhrif tíðni og notkunar á breytileika og horfa þá á stóru myndina

Undantekning:

Dæmi um áhuga á innri breytileika

Félagsmálfræðingar vilja gjarna geta lýst því **við hvaða aðstæður** tiltekinn málnotandi myndi nota málbrigði A og við hvaða aðstæður hann myndi nota málbrigði B — og freista þess þá oft að tengja slíkt við **mismunandi mállysku** (heimamállýsku vs. staðalmál) og/eða **mismunandi málsnið** (hvað þykir fínna eða betur við hæfi við tiltekna aðstæður), jafnvel **félagshópa**

Eitur í beinum margra/flestra málfræðinga

Frjálst val milli málbrigða hjá sama málnotanda (frjálst val í **innri breytileika**) :

Félagsmálfræðingar:

Tilbrigði hljóta að vera tengd mállýskum (sami málnotandi hefur fleiri en eina mállýsku á valdi sínu), aðstæðum (tilbrigðin eru ekki jafnfín) ...

Málkunnáttufræðingar:

Hver málnotandi á helst að hafa bara „eina málfræði“ í höfðinu og þar ættu að gilda ákveðnar reglur, færíbreytur ættu að hafa fengið tiltekið gildi á máltökuskeiði og málfræðireglurnar ættu að gefa tiltekna niðurstöðu

Björn Guðfinnsson og „blandaður framburður“

Björn talar talsvert um **blandaðan framburð**, en hann er mjög misalgengur eftir því hvaða mállýskuatríði eiga í hlut. Dæmi (sjá rit Björns og mállýskuvefinn *mallyskur.is*):

	Eyjafj.	S-Þing.	A-Skaft.	V-Skaft.
	hr. bl.	hr. bl.	hr. bl.	hr. bl.
harðmæli %:	96 3	90 10		
raddaður frb. %:	74 23	69 28		
<i>hv</i> -framb. %:			88 10	91 8
skaftf.einhljóð %:			68 32	55 45

Hugsanleg ályktun af gögnum BG

- **Lítill innri breytileiki** (sbr. harðmæli, *hv*-framburð) er til vitnis um stöðugt ástand þeirrar breytu sem um ræðir — og þá væntanlega góðar lífslíkur
- **Mikill innri breytileiki** (sbr. raddaðan framburð, skaftf. einhljóðaframburð) er til vitnis um óstöðugleika — og „hættuástand“

„Blandaður framburður“ er dæmi um „innri breytileika“ — en hvers eðlis?

Tveir möguleikar:

- dreifingin er **orðbundin**, menn bera t.d. *svampur* með rödduðu hljóði en *stúlka* með órödduðu, *bogi* með einhljóðsframburði en *stigi* með tvíhljóðsframburði. (Passar væntanlega vel við hugmyndir konstrúsjónsmálfræði.)
- dreifingin er **frjálsari**, þ.e. menn bera orð eins og *svampur* ýmist fram með rödduðu eða órödduðu hljóði og *bogi* ýmist fram með einhljóði eða tvíhljóði. (Lítur út eins og valfrjáls beiting á reglu. Hvað gæti það merkt?)

Niðurstöður RÍN (Rannsókn á íslensku nútímamáli, Kristján Árnason og Höskuldur Þráinsson): Hvort tveggja er til, en þetta þarfnast nánari skoðunar.

Innskot um mállýskutölur

Tölur BG merkja hlutfall (prósentutölu) þeirra þátttakenda sem hafði tiltekið framburðareinkenni, t.d. **hreinan** *hv*-framburð eða **blandaðan** raddaðan framburð.

Tölur RÍN („einkunnir“) fyrir hvern þátttakanda vísa til þess hversu oft tiltekið framburðareinkenni kom fyrir hjá honum. Ef það kemur **aldrei** fyrir þegar þess er kostur fær hann „einkunnina“ **100** (0% + 100 til að losna við að reikna með 0). Ef það kemur **alltaf** fyrir er einkunnin 200 (100% + 100). Ef það kemur fyrir í 2 tilvikum af 5 er einkunnin **140**, þ.e.

$$\frac{2 \times 100}{5} = 40\% + 100 = 140$$

Þetta merkir m.a. að RÍN-tölurnar sýna „styrkleika blöndunnar“ í máli hvers og eins en tölur BG ekki

Leið til að sýna innri breytileika nánar í RÍN-gögnum

- Hver þátttakandi fær „meðaleinkunn“ fyrir hverja breytu og súluurit sem sýnir „dreifingu meðaleinkunna“ fyrir tiltekna breytu sýnir hvernig innri breytileika er háttað að því er þessa breytu varðar.

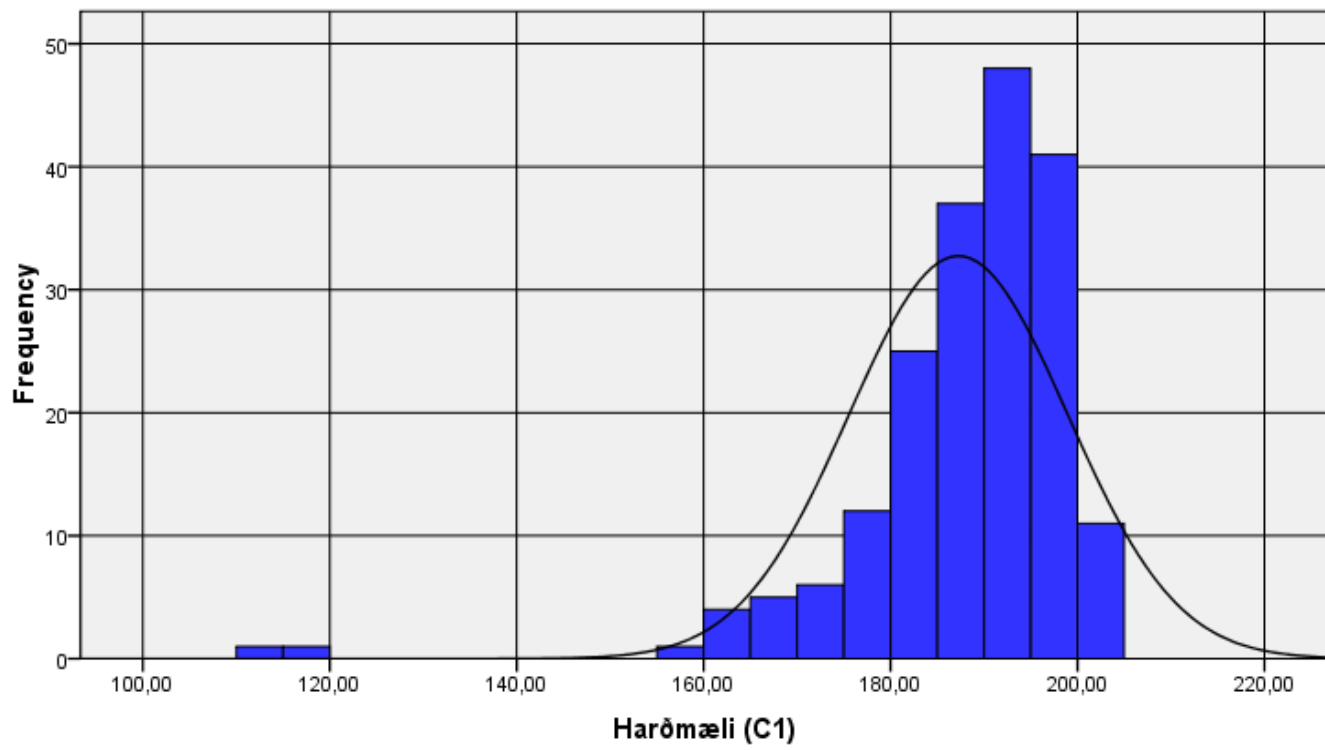
Þetta sést á næstu myndum.

Blandaður framburður í RÍN

Harðmæli í Suður-Þingeyjarsýslu: Frekar lítill innri breytileiki —
(flestallir með mjög háa meðaleinkunn, enginn algjörlega línsmæltur)

Histogram

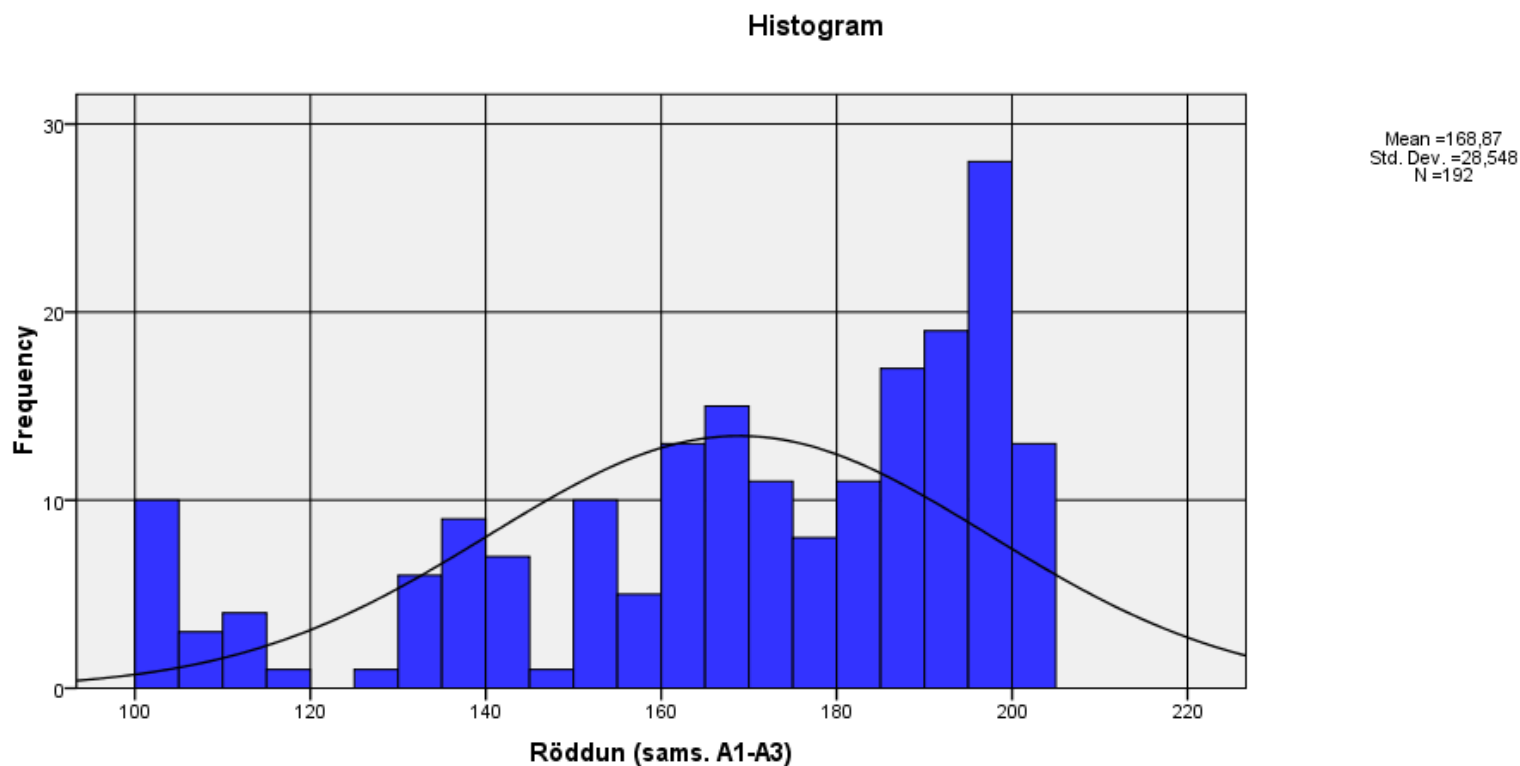

Mean =187,25
Std. Dev. =11,694
N =192

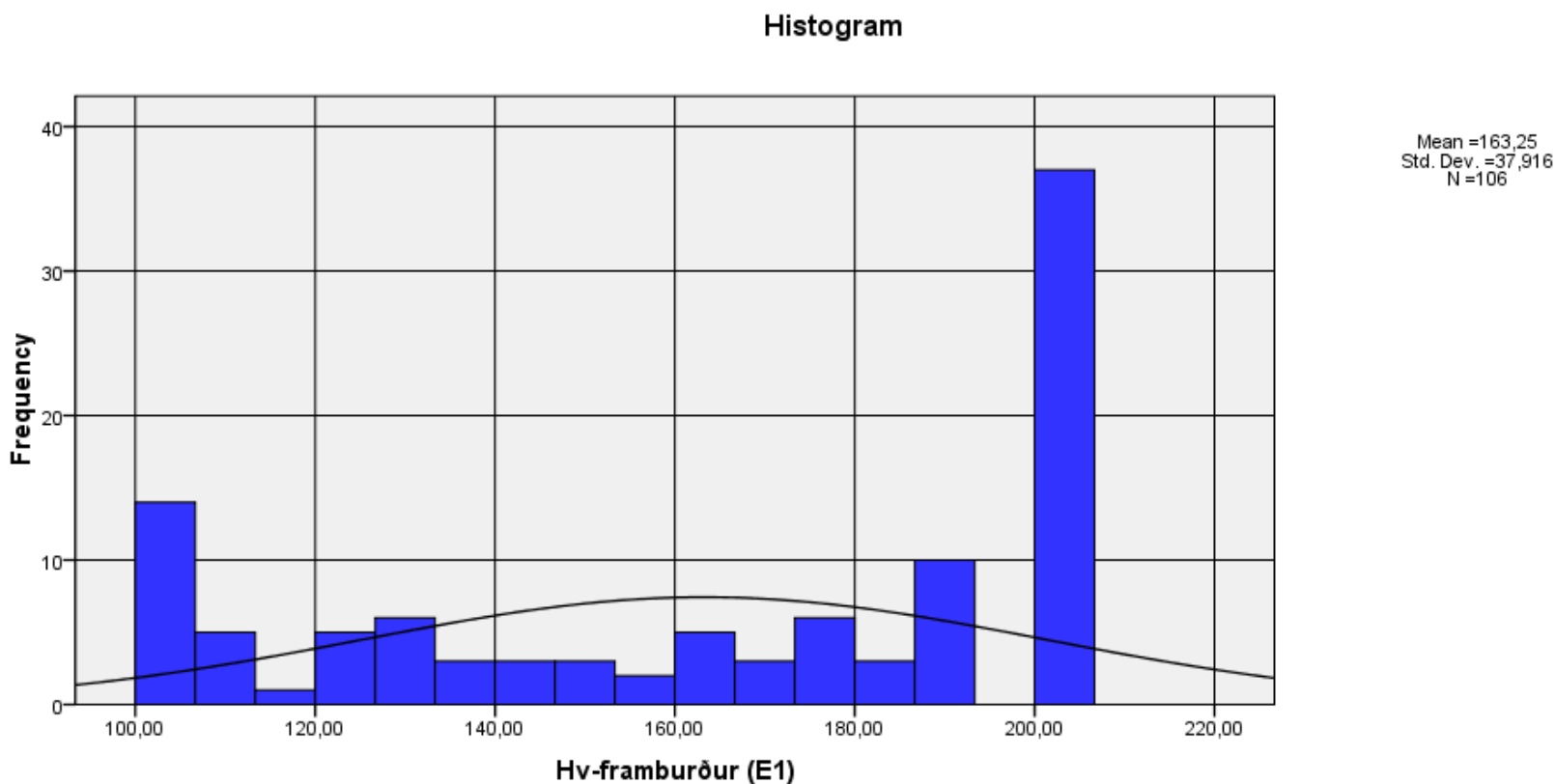
Blandaður framburður í RÍN, 2

Raddaður framburður í Suður-Þingeyjarsýslu (fyrir utan *It*): Mikill innri breytileiki (mikil dreifing meðaleinkunna)

Blandaður framburður í RÍN, 3

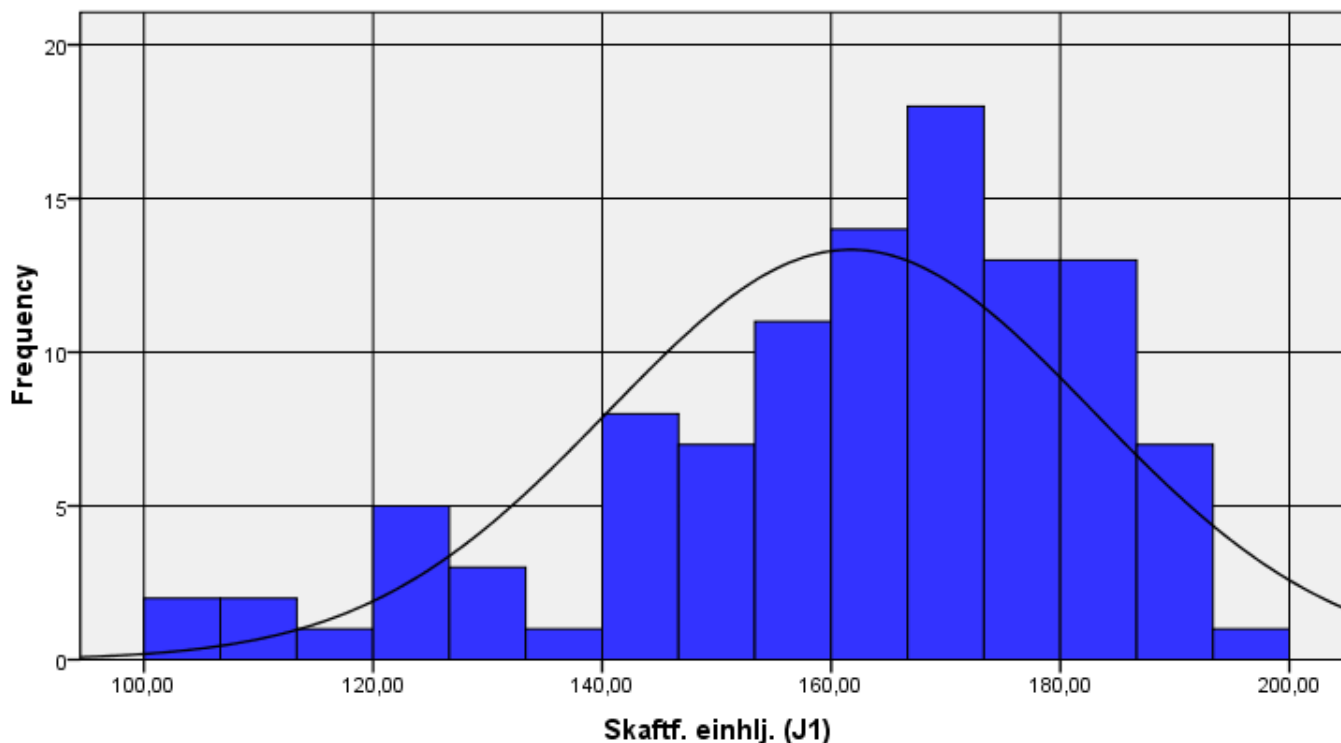
hv-framburður í Vestur-Skaftafellssýslu: Lítil innri breytileiki (flestir hafa mikinn *hv*-framburð en nokkrir engan):

Blandaður framburður í RÍN, 4

Löng einhljóð á undan /gi/ í Vestur-Skaftafellssýslu (án /e/):
Mikill innri breytileiki (en nánast engir hafa engan einhlj.frb.)

Histogram

Mean =161,71
Std. Dev. =21,141
N =106

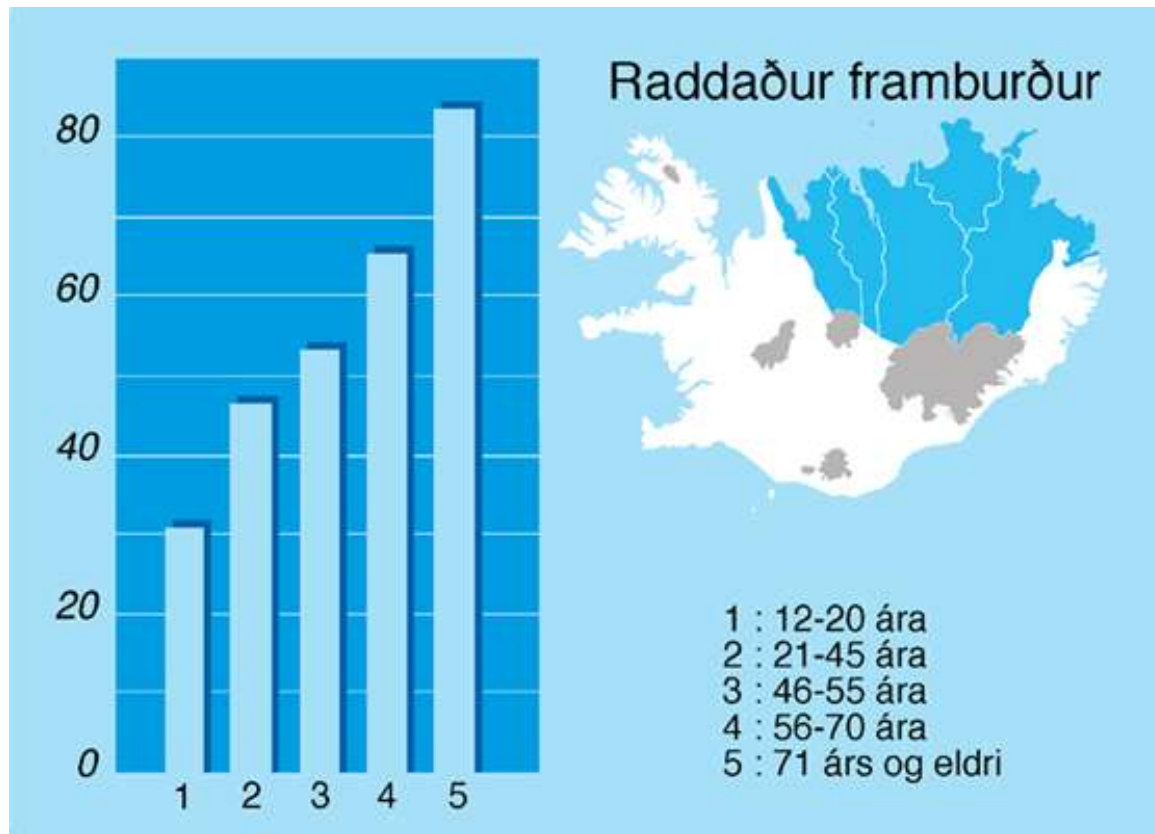
Niðurstaða um tilbrigði í framburði skv. RÍN

Bæði raddaður framburður og *hv*-framburður voru á undanhaldi á sínum kjarnasvæðum en þróunin gerist með ólíkum hætti:

- raddaður framburður **veslast upp** (í ferlinu er mikið um blandaðan framburð/innri breytileika, sbr. glæru 14)
- *hv*-framburður **verður bráðkvaddur** (tiltölulega lítið um innri breytileika í því ferli, sbr. glæru 15)

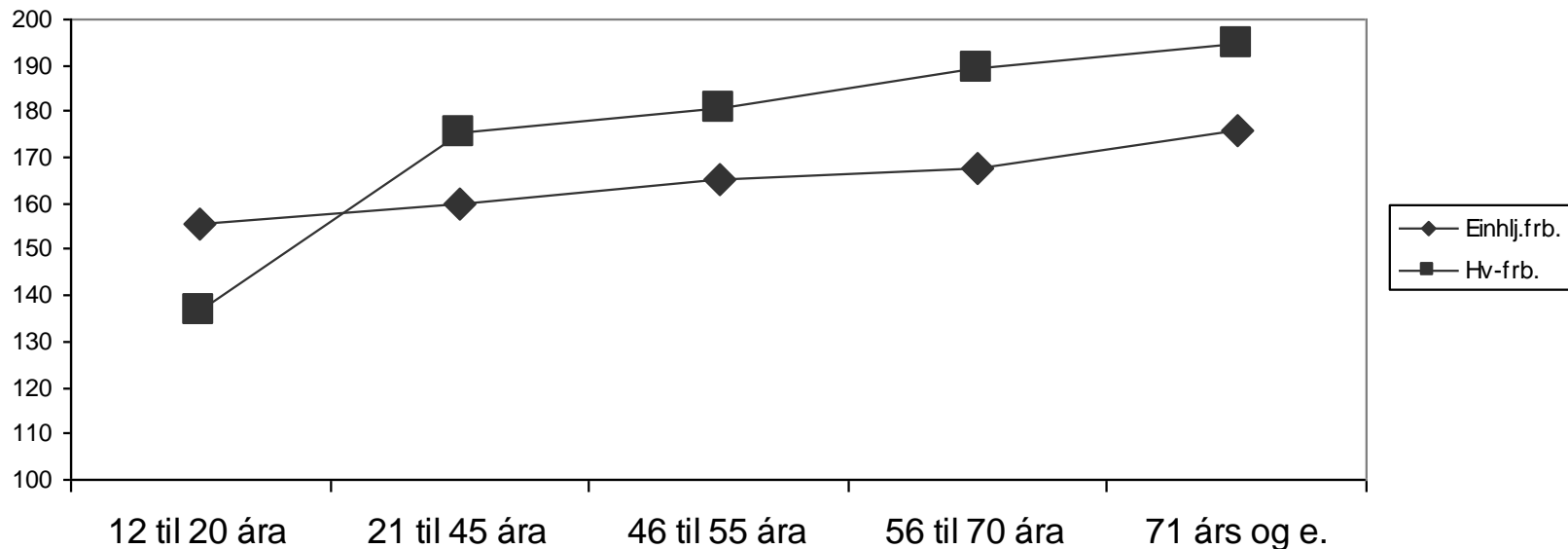
Næstu tvær glærur birta svolítið annars konar mynd af þessari þróun.

Staðbundið framburðareinkenni á jöfnu (og tiltölulega hröðu) undanhaldi Raddaður framburður á Norðausturlandi:

Skjótur dauðdagi: *hv*-framburður í Vestur-Skaftafellssýslu

Einhljóðaframburður og *hv*-framburður í Vestur-Skaftafellssýslu

Tvær spurningar

- Hvað geta rannsóknir undanfarinna ára á tilbrigðum í setningagerð sagt okkur um innri og ytri breytileika í setningagerð, t.d. í fallmörkun?
- Hvaða upplýsingar gætu þessar rannsóknir gefið um það hvernig málbreytingar gerast?

Innskot fyrir ókunnuga um aðferðir Tilbrigðaverkefnisins

Nokkrar aðferðir voru notaðar við efnissöfnun:

- Þátttakendur meta setningar í skriflegri könnun (*já* = eðlileg setning, *?* = vafasöm setning, *nei* = ótæk setning ...):
- Þátttakendur velja á milli tveggja eða fleiri kosta í skriflegri könnun.
- Þátttakendur fylla í eyður í skriflegri könnun.
- Tekin eru viðtöl við suma þátttakendur.
- Niðurstöður úr könnunum bornar saman við texta af ýmsu tagi.

Sýnishorn

- Já** = **Eðlileg** setning. Svona get ég vel sagt.
? = **Vafasöm** setning. Ég myndi varla segja svona.
Nei = **Ótæk** setning. Svona get ég ekki sagt.

		já	?	nei	Athugasemdir
T2114	Aron ætlar að sækja um vinnu. Hann þarf að faxa umsóknina í dag.				

TK2 *Eigendunum brá í brún þegar þeir komu heim.*

- Leigjendurnir höfðu rústað íbúðina.
 íbúðinni.

Bikarúrslitaleikurinn í gær var mjög skrautlegur. Guðmundur átti

góður leikur / góðan leik. Strax á annarri mínútu hamraði hann

boltann / boltanum í netið. Á eftir hljóp hann að hornfánanum og þóttist

búinn að bjóða henni með sér. Raket er mjög spennt. _____ kvíðir samt

dálítið fyrir sjóveikinni fyrstu dagana því að _____ leiðist ferlega að vera alltaf

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika

1. Þegar þátttakendur samþykkja tvo eða fleiri kosti:

Andlagsfall:

	þf.-andl.	þgf. -andl.	hvort tveggja
<i>rústa</i> (íbúð)	20,6%	83,6%	>4%
<i>rústa</i> (í keppni)	24,0%	81,2%	>5%
<i>faxa</i>	91,2%	23,8%	>15%
<i>negla</i> (íþr.)	66,5%	72,6%	> 39%
<i>framlengja</i> (samn.)	82,7%	61,0%	> 44%

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika, 2

1. Þegar þátttakendur samþykkja tvo eða fleiri kosti:

Frumlagsfall:

	þf.-fruml.	þgf. -fruml.	hvort tveggja
<i>vanta</i> (1. pers.)	92,1%	27,3%	>19%
<i>langa</i> (3. pers.)	88,3%	68,2%	>56%

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika, 3

1. Þegar þátttakendur samþykkja tvo eða fleiri kosti:

Andlag í færreysku:

	þf.	þgf.	hvort tv.
<i>stýra</i>	37,1%	77,4%	>14%
<i>náa</i>	75,9%	49,8%	>26%

Frumlag í færreysku:

	nf.	þgf.	hvort tv.
<i>tørva</i>	21,6%	73,9%	0? (FO þgf.)
<i>mangla</i>	73,5%	58,4%	>32% (FO <i>t/m</i>)
<i>nýtast</i>	60,6%	74,3%	>35% (FO þgf.)
<i>dáma</i>	54,5%	86,6%	> 41% (FO þgf.)

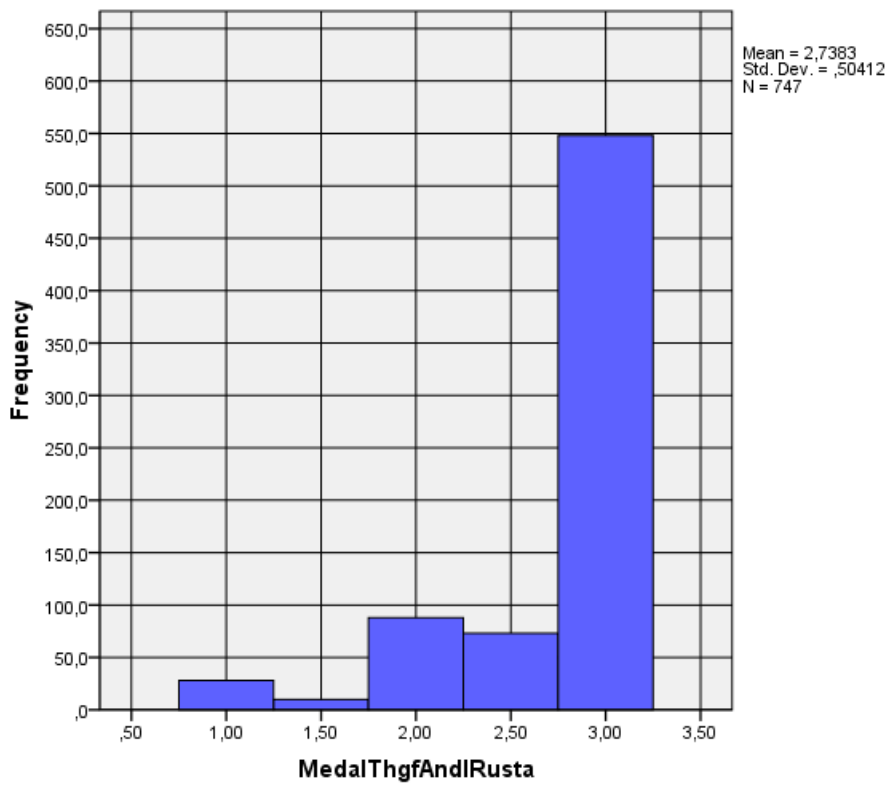

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika, 4

2. Dreifing „meðaleinkunna“ (3 hér = *já* fyrir bæði dæmin)
Þágufallsandlag með *rústa*: frekar lítil breytileiki

Herinn hafði rústað **þeim**

Skagamenn rústuðu **þeim** í fyrstu umferð

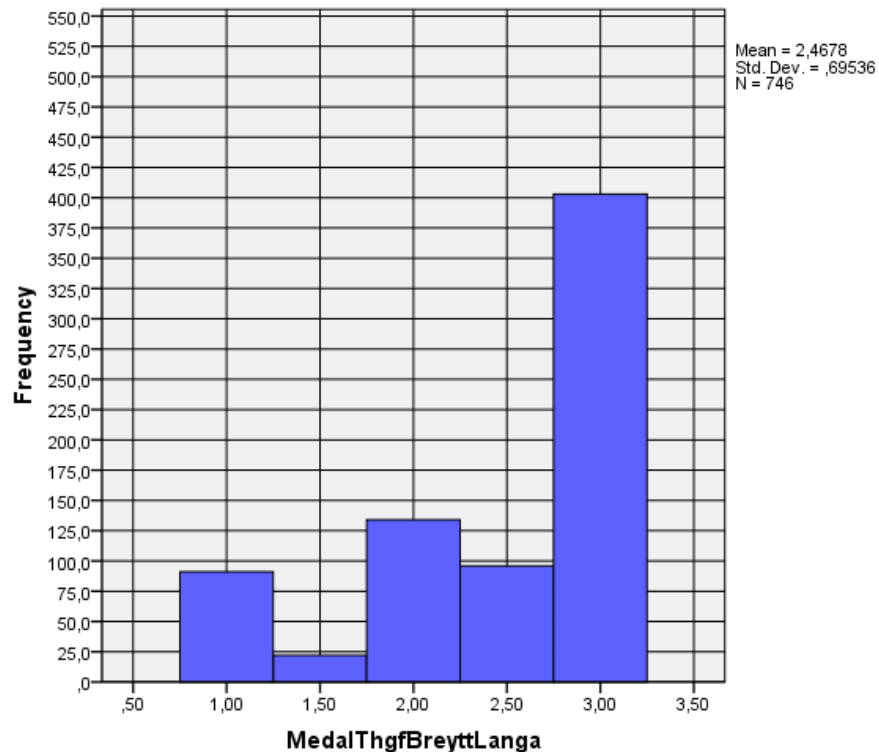

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika, 5

2. Dreifing „meðaleinkunna“ (3 hér = *já* fyrir bæði dæmin)
Þágufallsfrumlag með *langa*: talsvert meiri breytileiki

Okkur Þorvaldi langar að fara á þorrablót (já = 68,5%)

Strákunum langar til að fara með honum (já = 68,2%)

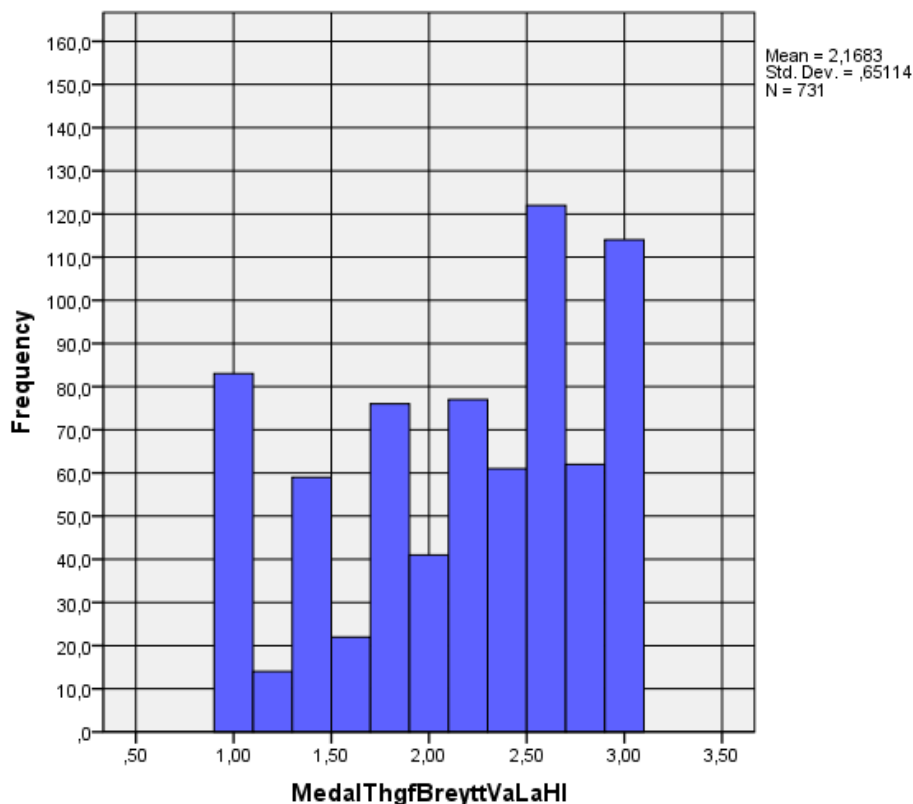

Footnote

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika, 6

2. Dreifing „meðaleinkunna“ (3 hér = *já* fyrir öll dæmin)
Þágufallsfrumlag með *langa, vanta og hlakka*: mikill breytileiki

Dæmin með *langa* og: Hann spurði hvort **mér** vantaði ekki lán.
Hún heldur að **honum** vanti annan síma.
Honum hlakkar til að komast loksins heim.

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika, 7

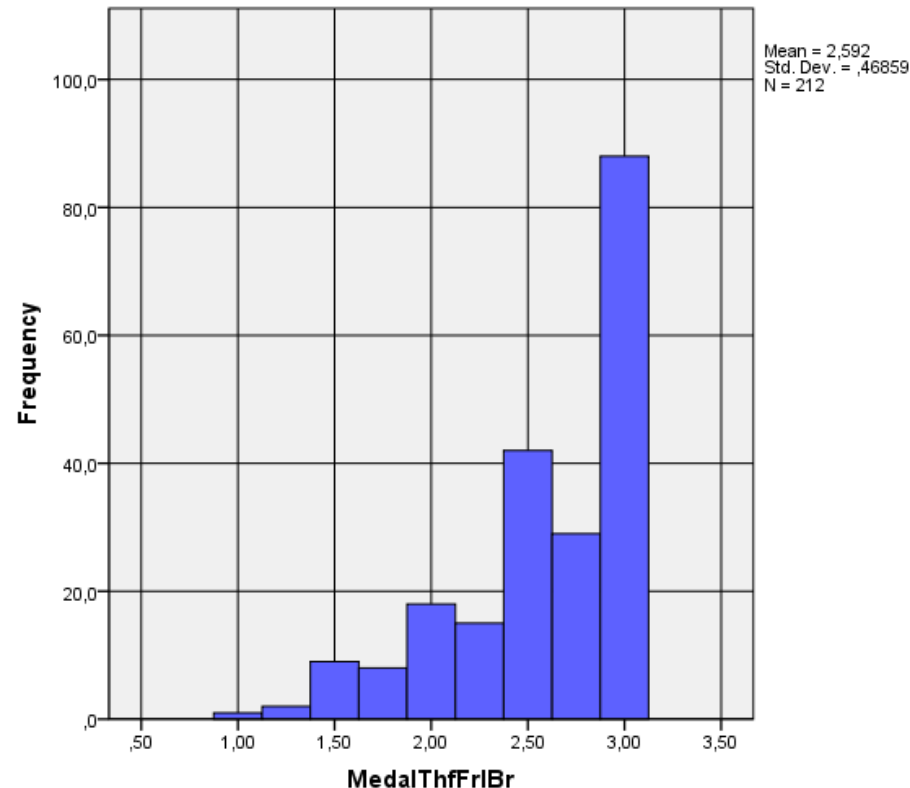
2. Dreifing „meðaleinkunna“ (3 hér = *já* fyrir öll dæmin)
Þágufallsfrumlag í færreysku: verulegur breytileiki (sbr. áður)

Honum tævar ekki at hugsa meira um tað.

Honum manglar at gera húsini liðug.

Henni nýtist ekki at hugsa um klokkuna.

Henni dámar at hyggja í sjónvarp.

Nokkrar birtingarmyndir innri breytileika, 8

Mat og val:

	Þágufall samþykkt	Þágufall valið
Andlagsfall með <i>rústa</i>	83,6%	88,1%
Frumlagsfall með <i>langa</i>	68,2%	19,2%

Hvað merkir þetta?

- Þeir sem samþykkja þágufallsandlag með *rústa* velja það líka þegar þess er kostur (t.d. í eyðufyllingu).
- Þeir sem samþykkja þágufallsfrumlag með *langa* velja það ekki nálægt því allir þegar þess er kostur.

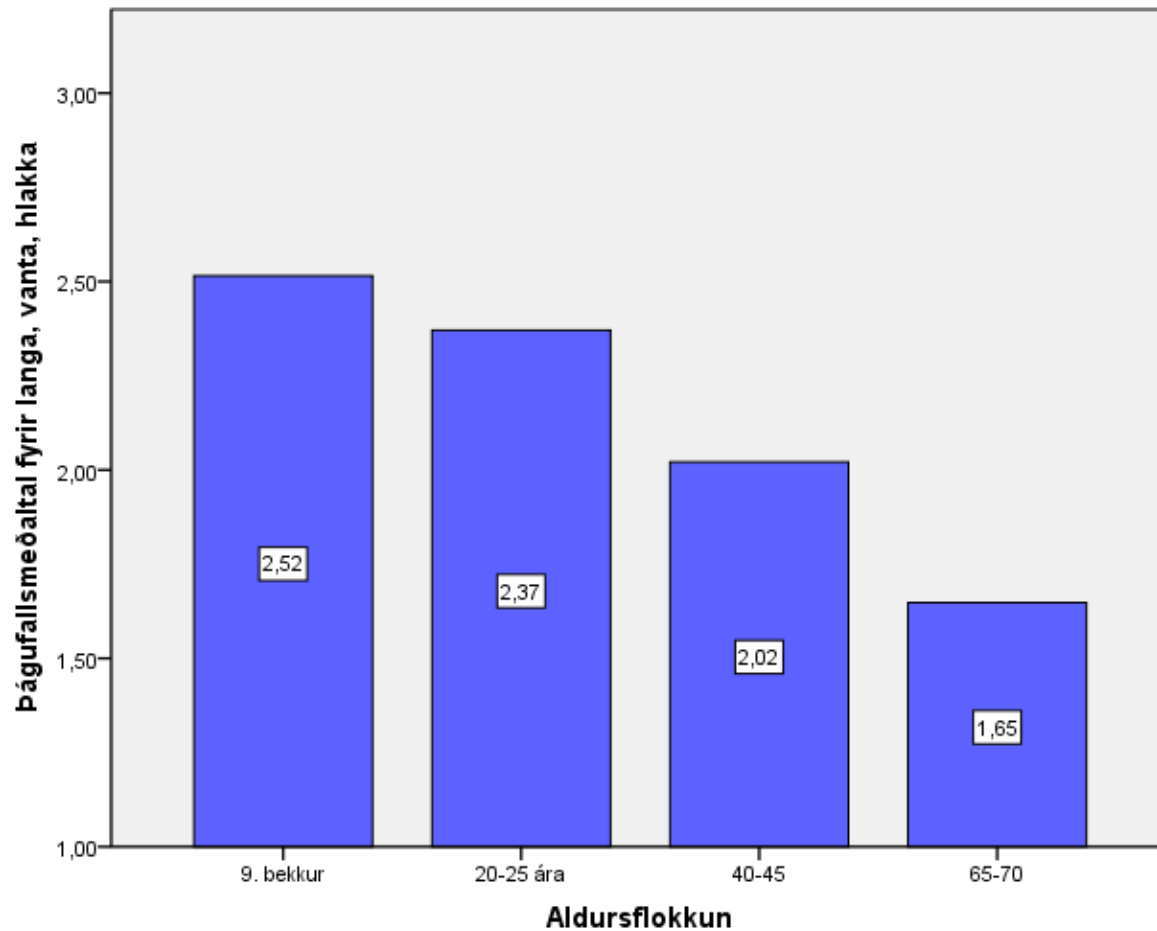
Þetta er athyglisverður munur sem aðeins kemur fram af því að við notuðum fleiri en eina aðferð við efnissöfnun.

Niðurstaða um innri breytileika

- Mikill innri breytileiki kemur fram í sumum breytum.
- Þetta á bæði við um hljóðkerfisfræði og setningafræði.
- Þessi breytileiki er stundum **orðbundinn** (lexíkalskur, sbr. mun á mati á þgf.-frumlagi með *langa, vanta, hlakka*) en stundum **ekki** (sbr. mat á þgf.-frumlagi með *langa*).
- Þessi breytileiki er **ekki algjörlega tilviljanakenndur** heldur eru gildin misjafnlega líkleg eftir því hvaða breyta á í hlut og hvaða málhafar eiga í hlut.

Samspil innri og ytri breytileika

Skýr tengsl þágufallshneigðar/-sýki við aldur:
Fylgnistuðull (Pearson) 0,586, marktækni $p < 0,01$

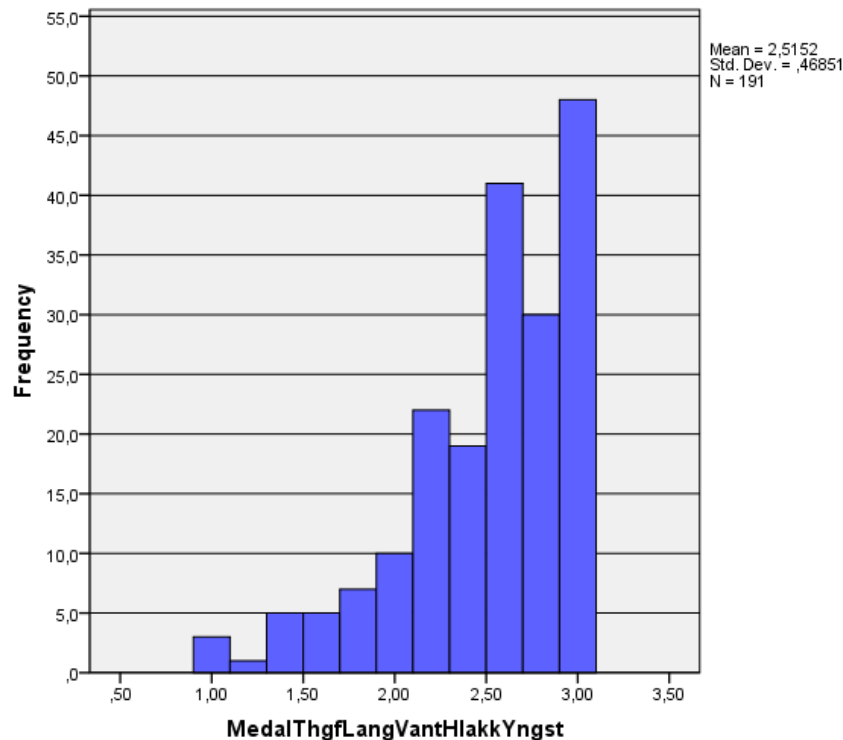
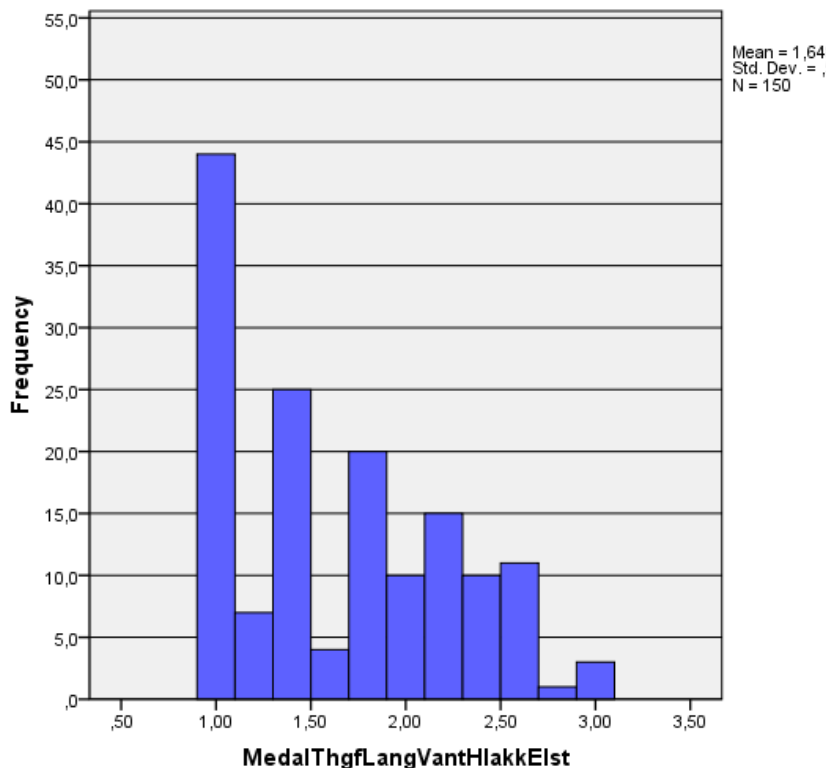

Samspil innri og ytri breytileika, 2

Spurning: Er innri breytileiki í þágufallshneigð bæði hjá þeim elstu (sem halda frekar í það gamla) og þeim yngstu?

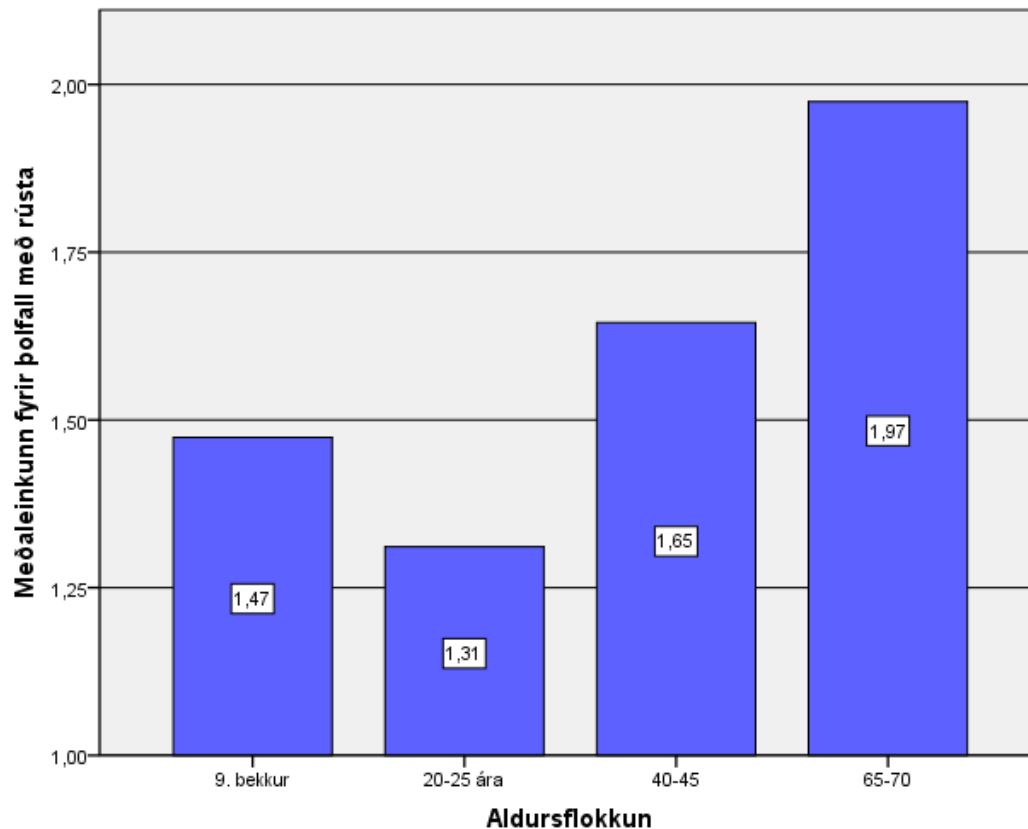
Elsti hópur (1 = hafnar öllu)

Yngsti hópur (3 = samþ. allt):

Samspil innri og ytri breytileika, 3

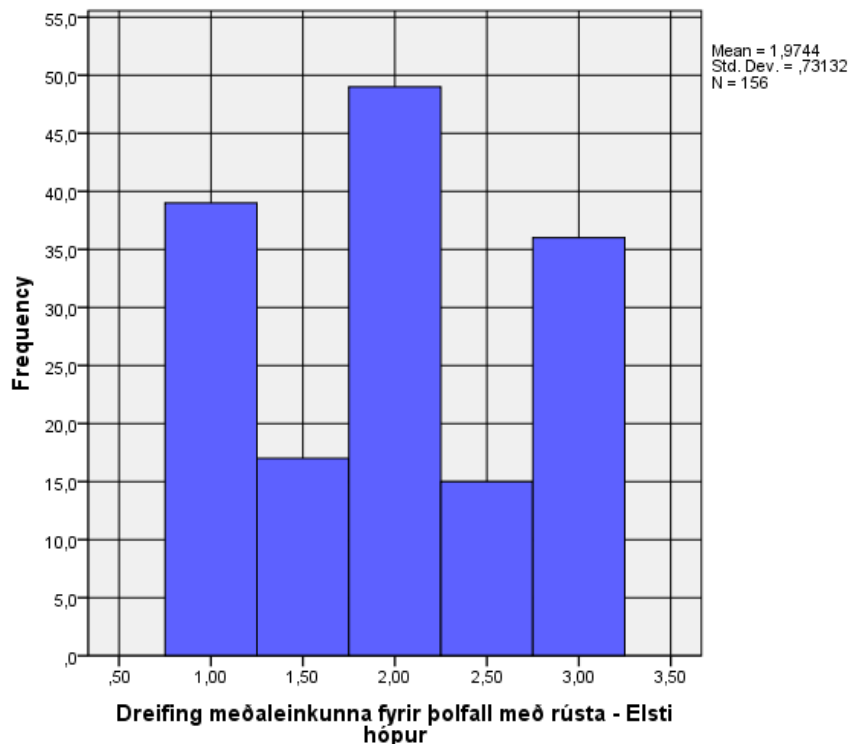
Spurning: Samþykkir yngsti hópurinn kannski alltaf meira en þeir eldri? — Hvað um þolfall með *rústa*?
Frekar veik fylgni við aldur (0,284) en vel marktæk ($p < 0,001$)

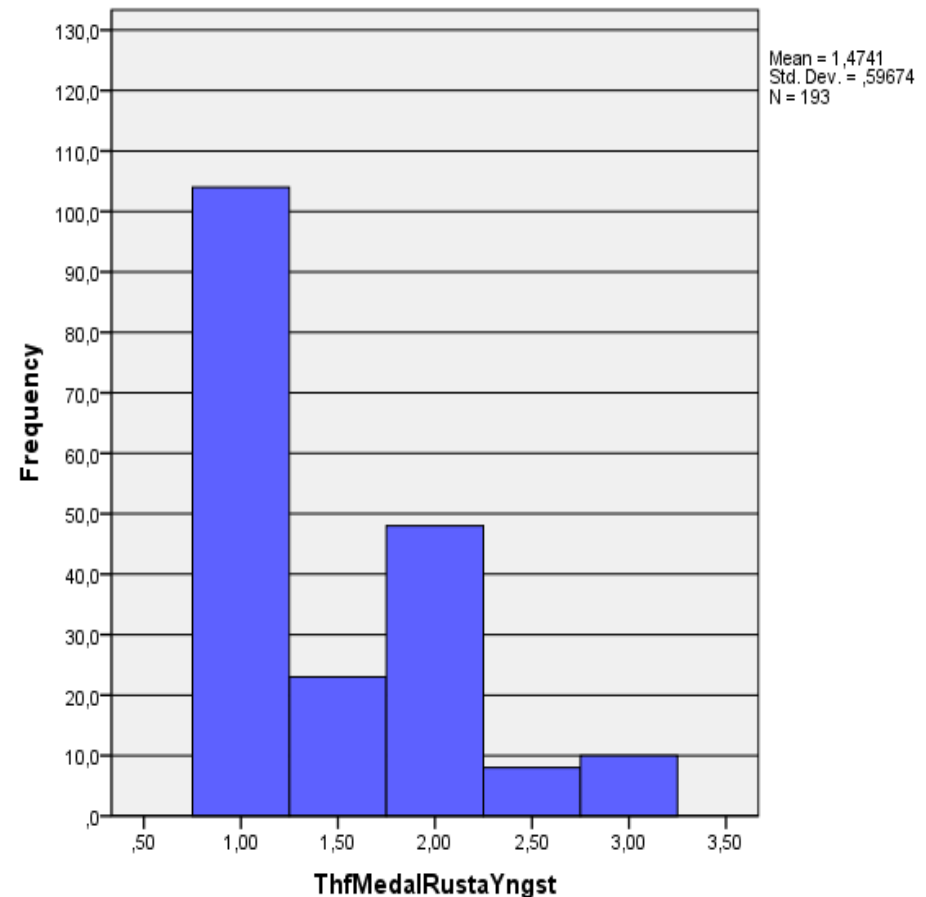
Samspil innri og ytri breytileika, 4

Innri breytileiki m.t.t. Þolfallsandlags með *rústa*:

Elsti hópur (3 = samþ. allt)

Yngsti hópur (1 = hafnar öllu):

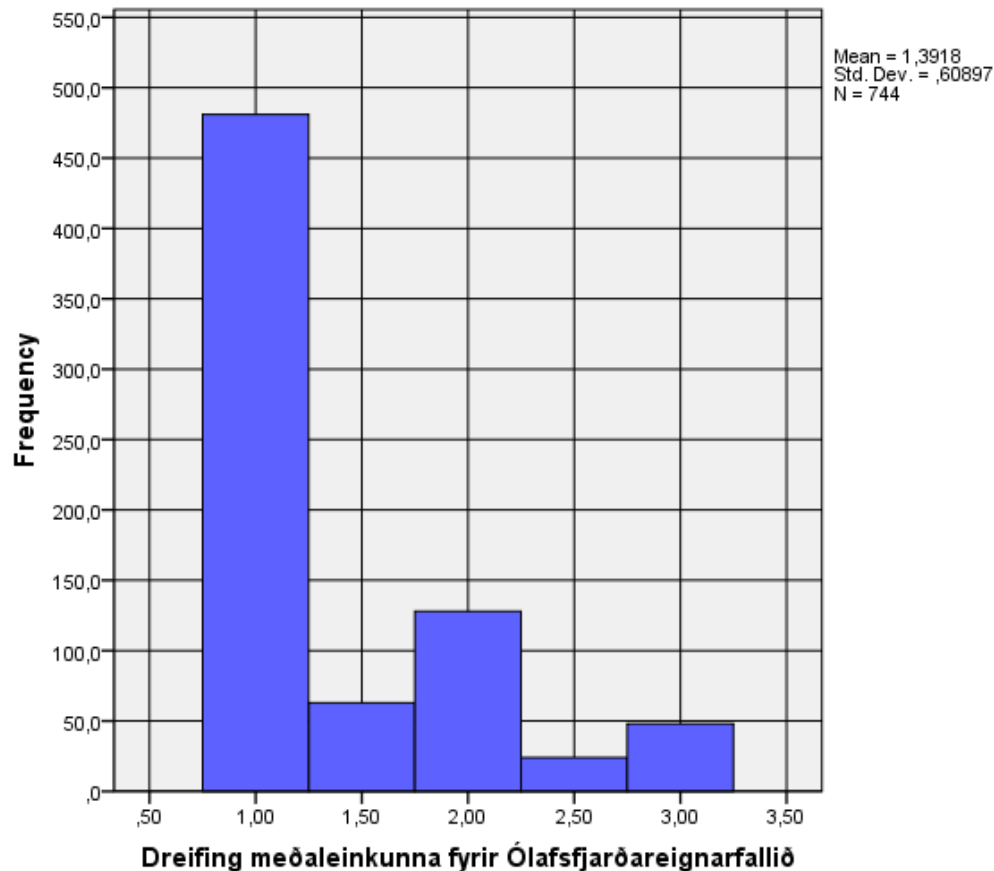

Ólafsfjarðareignarfallið

Dæmi til mats (1 = báðum dæmum hafnað, 3 = bæði samþykkt)

Peysan mömmu varð eftir á snúrunni

Bíllinn Jóns var á sumardekkjum

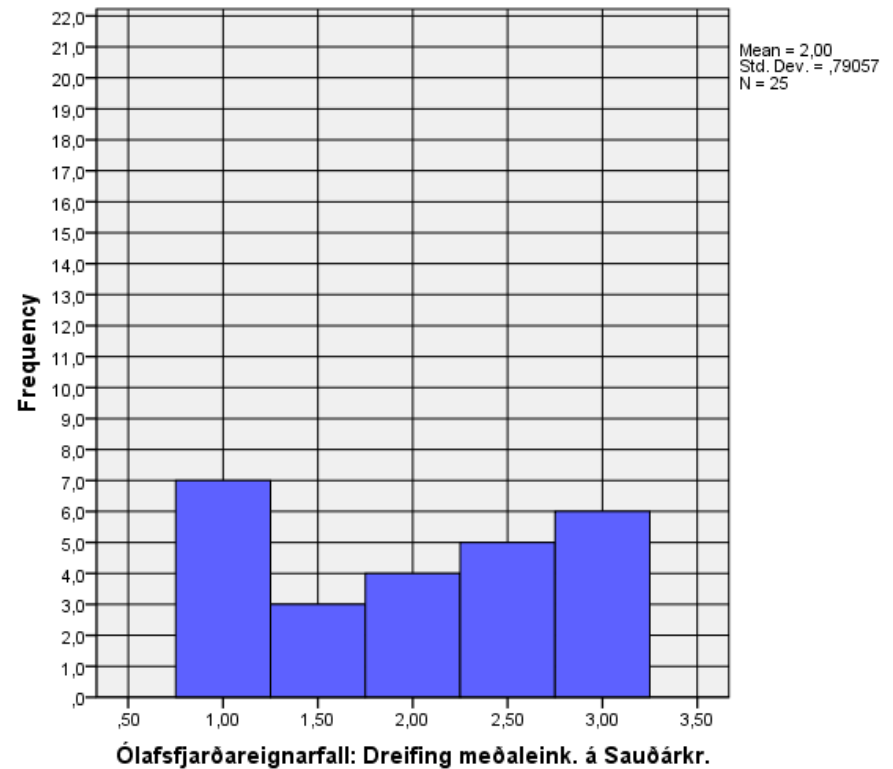
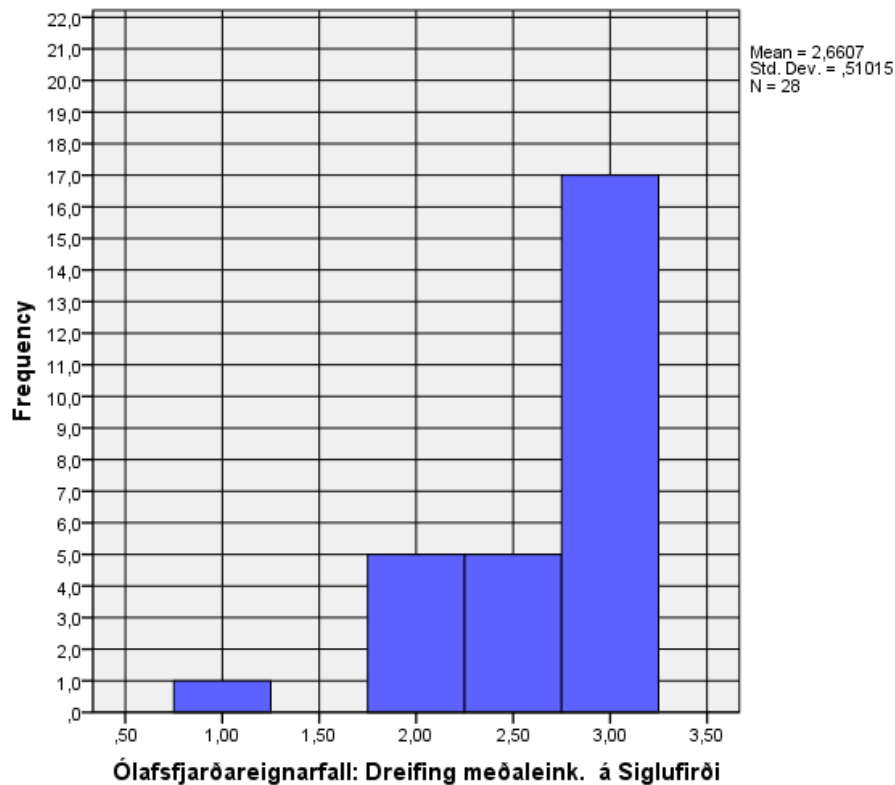
Um 50 af 744 samþykkja bæði dæmin en flestir hafna báðum.

Innri breytileiki í Ólafsfjarðareignarfalli

Samanburður á Siglufirði og Sauðárkróki:

Siglufjörður: mjög almennt

Sauðárkrókur: kemur fyrir

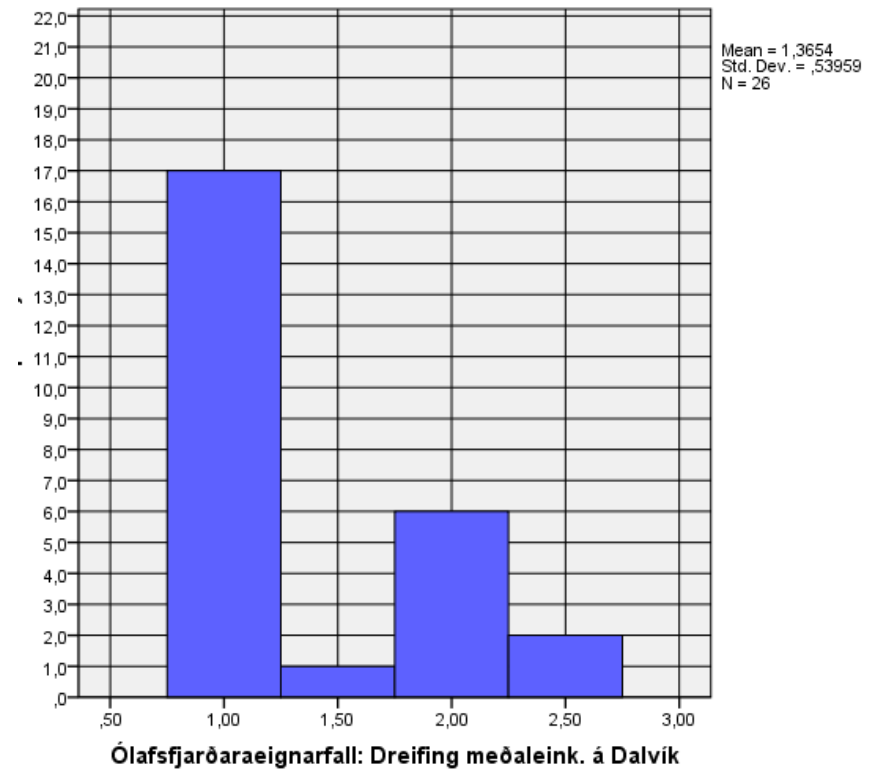
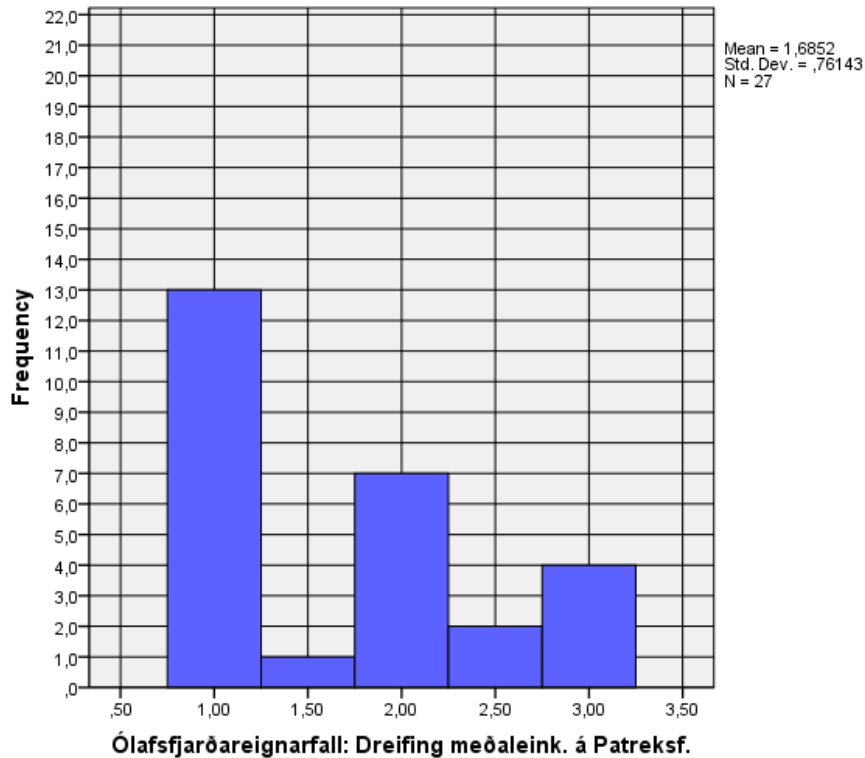

Innri breytileiki í Ólafsfjarðareignarfalli

Samanburður á Patreksfirði og Dalvík:

Pareksfjörður: kemur fyrir

Dalvík: flestir hafna því

Lokaorð

- **Ytri breytileiki** er fylgifiskur breytinga eins og allir hafa alltaf vitað.
- **Innri breytileiki** er miklu algengari á breytingatímum en oft er látið í veðri vaka.
- Rannsóknir á innri breytileika geta varpað nýju ljósi á það **hvernig breytingar gerast**.
- Fræðikenningar um og líkön af **málkunnáttu og málbreytingum** þurfa að taka tillit til innri breytileika og og ekki miða aðeins við „fyrirmyndarmálnotandann“ (e. *ideal speaker*) eða vélræn lögmál annars vegar og áhrifsbreytingar hins vegar.

(Pláss fyrir athugasemdir!)